

7. **Любар М. Г.** Кадрове забезпечення органів загальної та політичної поліції Російської імперії у кінці XVIII – на початку XX ст. : автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень» / Микола Григорович Любар. – Х., 2004. – 19 с.
8. **Молчанов В. Б.** Життєвий рівень чиновників правоохоронних установ в Україні у XIX – на початку XX ст. / В. Б. Молчанов. – К. : Вид-во Ін-ту історії України НАН України, 2007. – 113 с.
9. Печатные записки 2742. Материалы «Высочайше» утвержденной Комиссии о губернских и уездных учреждениях (о преобразовании губернских и уездных полиций). – [1870–1973 гг.].
10. Печатные записки 481. Общие материалы об уездной и сельской полиции и о составе ее в отдельных губерниях. – [1860–е гг.]. – 242 л.
11. Полный свод законов Российской империи, № 48498 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nlr.ru/e—res/law_r/search.php?regim=4&page=821&part=934
12. **Холод Ю. А.** Загальна поліція Російської імперії в Україні у 1862–1905 рр. : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень» / Юрій Анатолійович Холод. – Х., 2002. – 20 с.
13. **Ярмиш О. Н.** Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. / О. Н. Ярмиш. – Х. : Консум, 2001. – 288 с.
14. **Ярмыш А. Н.** Наблюдать неотступно... Административно-полицейский аппарат и органы политического сыска на Украине в конце XIX – начале XX веков / А. Н. Ярмыш. – К.: Юринформ, 1992. – 186 с.

Надійшла до редколегії 02.12.2014

УДК 94(477.75) «19/20»

А. М. Лобода

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДВОРЯНСТВО В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Висвітлено участь дворянства Катеринославської губернії у розвитку шкільної освіти в регіоні, а також діяльність на підтримку бібліотечних та музейних установ регіону в пореформену добу.

Ключові слова: дворянство, розвиток освіти, культура.

Освещено участие дворянства Екатеринославской губернии в развитии школьного образования в регионе, а также деятельность по поддержке библиотечных и музейных учреждений региона в пореформенное время.

Ключевые слова: дворянство, развитие образования, культура.

Дворянство Катеринославщини, займаючи активну життєву позицію, було активним учасником соціокультурного життя краю. Це проявлялося в

безпосередній участі представників дворянства в роботі науково-історичних організацій, музеїв, бібліотек та освітніх закладів.

Діяльність дворянства Катеринославщини в другій половині XIX – на початку XX ст. у соціокультурній царині – одна з малодосліджених проблем у вітчизняній історіографії. У працях С. В. Абросимової [1], І. О. Кочергіна [8], Б. А. Бровко [5], Л. М. Лучки [10], Ю. В. Костантинової [9] висвітлено лише окремі аспекти даної проблематики. Тож є всі підстави розглянути це питання докладніше.

Одна з важливих сфер культурного розвитку будь-якого суспільства – освіта. Дбаючи про поширення знань серед різних верств населення губернії, чимало катеринославських дворян зробили вагомий внесок у розвиток освіти в пореформену добу. Особливо важливу роль у розвитку освіти на Катеринославщині відіграла діяльність Олександри Якимівни Риндовської (1829–1905), яка належала до відомої дворянської родини Ковалевських. Її батько Яким Якович Ковалевський походив із дворян Олександрівського повіту. Тривалий час він був директором декількох народних училищ та Катеринославської класичної гімназії. Народилася Олександра Якимівна 13 листопада 1829 р. у Харкові. Дівчина рано залишилася без матері, батько одружився вдруге. У 13 років вона почала вчитися в Одеському інституті шляхетних дівчат. У 1846 р. Олександра Якимівна закінчила інститут і незабаром узяла шлюб із гвардійцем Михайлом Андрійовичем Черновим [8, с. 213].

На губернських дворянських зборах 14 серпня 1864 р. було ухвалено рішення призначити О. Риндовську директором жіночого навчального закладу – Маріїнського училища. Завдяки її зусиллям училищу в 1870 р. надано статус гімназії. Під керівництвом Риндовської розробляли навчальні плани, формували бібліотеку [4].

Зазначимо, що в Маріїнській гімназії був створений батьківський комітет, яким керувала Олександра Якимівна. На його засіданнях вирішували важливі питання організації навчального процесу. А оскільки в Маріїнській гімназії навчалися переважно діти дворян, то і членами батьківського комітету відповідно були представники саме дворянства. Зокрема, у 1907/1908 навчальному році до його складу входили дворяни О. Ф. Булацель, М. П. Бакумова, Є. В. Лабінська, П. В. Гладкий та ін. На засіданнях комітету, які відбувалися двічі на місяць, значну увагу приділяли обговоренню проблем, спільних для всіх навчальних закладів губернії. Так, у 1907 р. міська жіноча гімназія порушила питання щодо головування в педагогічних радах навчальних установ керівників земських управ і предводителів дворянства. Занепокоєння викликала їх постійна зайнятість та брак часу для участі в засіданнях педагогічних колективів. Останнє питання обговорювали і на педагогічній раді Маріїнської гімназії. Було підготовлено звернення до губернського предводителя дворянства та в повітове земське зібрання з проханням до очільників дворянства й голови земських управ активніше відвідувати засідання відповідних педагогічних рад [11, с. 8].

У 1870 р. за сприяння О. Я. Риндовської в губернському центрі почало діяти «Товариство піклування про жіночу освіту», пізніше – комісія народних читань,

яку очолила Олександра Якимівна [26]. У свою чергу за сприяння членів «Товариства» у 1874 р. створено безкоштовну жіночу школу, при якій у 1887 р. відкриті рукодільні класи та майстерні, а у 1887 р. – вечірній художній клас, а у 1898 р. – Чечелівська жіноча школа [12, с. 6].

Опікувалося вищезгадане «Товариство» освітою не лише представників дворянства, а й надавало всебічну допомогу в навчанні ученицям різних станів. У списках членів «Товариства» можна знайти велику кількість прізвищ представників дворянства. Серед них – С. П. Бродницька, С. А. Бродницький, В. Ф. Малама, І.Ф.Євцька та ін., які брали активну участь у його зібраннях. Так, на зборах, що відбулися 18 березня 1901 р., О. Я. Риндовська порушила питання про необхідність побудови «нового навчального приміщення, яке б відповідало вимогам шкільної гігієни та зростанню самого закладу, тому що старе дерев'яне приміщення знаходилося у дуже поганому стані» [11, с. 4]. Оскільки власних коштів у «Товариства» на такий масштабний проект не вистачало, ухвалили рішення звернутися до громадськості Катеринославщини з проханням надати матеріальну допомогу [11, с. 5].

За свою активну роботу на освітній ниві Олександра Якимівна отримала від місцевої громади звання почесної громадянки міста [6, с. 480].

Вагомий внесок у розвиток освіти краю зробив також відомий історик, археолог та збирач запорозької старовини дворянин Яків Павлович Новицький. Народився Яків Павлович 24 жовтня 1847 р. у родині, яка походила зі старовинного козацького роду Новицьких. У 1872–1873 рр. працював учителем у школах Олександрівського повіту губернії. У 1878–1893 рр. був секретарем Олександрівської повітової вчительської ради, а з 1896 по 1918 р. – секретарем повітового опікування дитячих притулків. При цьому багато уваги Яків Павлович приділяв дидактиці, написав кілька педагогічних праць [5, с.43]. Його найвідоміші роботи такі: «К истории народного образования в Екатеринославской губернии с 1881 по 1911 гг.» та «Первые училища Александровской крепости и Александровского уезда».

Зазначимо, що Я. Новицький був одним із перших дослідників Степової України, зокрема Олександрівського повіту, історичної території Запорозької Січі. Підтримував він також зв'язки з іншими краєзнавцями України, зокрема з колекціонером історико-культурних пам'яток Чернігівщини Василем Васильовичем Тарновським і визнаним дослідником Катеринославщини Олександром Миколайовичем Полем, листувався з М.Ф. Сумцовим і Д.І.Яворницьким [5, с. 42]. Зазначимо, що дослідження Новицького активно друкували в таких виданнях, як «Екатеринославские губернские ведомости», «Киевская старина», «Южный край», «Русский курьер» та ін. [5, с.45].

Серед дворянської еліти Катеринославщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. чільне місце посідала родина Алексеєвих. Зокрема, вагомий внесок у розвиток освітньої справи в губернії належить Георгію Петровичу Алексеєву. Народився Георгій Петрович у 1834 р. У 1856 р. закінчив Харківський університет, одержав ступінь кандидата юридичного права, а у 1874 р. був обраний катеринославським предводителем дворянства. Ще з 1860-х рр. Г. Алексеєв активно працював на освітянській ниві. І в 1862 р. був обраний почесним опікуном Катеринославського

повітового училища, а пізніше – Катеринославської губернської гімназії. Крім того, він був почесним опікуном училища св. Катерини в Петербурзі й членом Петербурзького опікунського присутствія [3, с. 40].

Свій родовий маєток Котовку Г. Алексеев перетворив на своєрідний музей, який став культурним центром тогочасної Катеринославщини. У ньому було зібрано велику кількість музейних експонатів, серед яких особливе місце займали предмети запорозької старовини. Зазначимо, що Д. І. Яворницький, досліджуючи історію краю, працював саме в Котовці з матеріалами, зібраними Георгієм Петровичем [3, с. 41].

Активною діяльністю в галузі освіти відзначився і представник відомої на Катеринославщині дворянської родини Ераст Костянтинович Бродський (1851–1919), який у 1880–1908 рр. займав посаду предводителя дворянства Верхньодніпровського повіту. У 1881 р. він змінив О. М. Поля на посаді попечителя Саксаганського ремісничого училища. Крім цього навчального закладу Бродський опікувався й Верхньодніпровським міським училищем (із лютого 1890 р.), відкритим у 1872 р. [9, с. 50]. У 1889 р. Ераста Костянтиновича також було призначено попечителем Комісарівського однокласного училища [1, с.118].

Слід відзначити, що Е. Бродський був зацікавлений у підвищенні освітнього рівня селян і не лише опікувався навчальними закладами. Так, у 1899 р. із його ініціативи була відкрита Верхньодніпровська нижча сільськогосподарська школа. Дозвіл на її відкриття Ераст Костянтинович отримав особисто від царя Миколи II у 1895 р. Для школи Е. Бродський виділив 40 десятин власної землі й профінансував будівництво навчального корпусу з пансіоном для учнів. Протягом 8 років він утримував школу власним коштом. До школи приймали представників усіх станів, переважно селян (віком не молодше 15 років), проте навчання було платне. Учні мешкали в школі, там і харчувалися, мали класну, парадну та робочу форми, за що батьки сплачували 150 крб. Крім того, 10 учнів утримували за кошти Катеринославського губернського земства і 20 – за рахунок повітових земств (Верхньодніпровського, Бахмутського, Павлоградського та Новомосковського). По закінченні школи її випускники працювали сільськогосподарськими старостами, були помічниками дільничих агрономів [1, с.120].

Підтримуючи школи, училища та інші навчальні заклади, дворяни не забували і про таку важливу складову частину освіти, як бібліотеки. Необхідно зазначити, що ще в 1834 р. у будівлі Дворянського зібрання було відкрито Катеринославську губернську бібліотеку, але на початку 1850-х рр. призупинено її діяльність. У 1859 р. із ініціативи членів так званого Піквікського клубу М.П.Балліна, М. М. Стопановського та В. М. Єлагіна, які належали до інтелігенції Катеринослава, була відкрита Публічна бібліотека. Серед тих, хто фінансував бібліотеку – відомий громадський діяч, дворянин О. М. Поль [10, с. 65]. Проте функціонувала вона недовго. У 1887 р. в Катеринославі знову було відкрито публічну бібліотеку. Чимало зусиль для цього доклав дворянин Григорій Антонович Залюбовський (1836–1898). Саме він зміг переконати гласних Міської думи в необхідності відкриття цього закладу, вніс 200 крб на її розвиток, а після

відкриття бібліотеки був обраний головою бібліотечної ради. У 1889 р. Г.Залюбовський пожертвував бібліотеці 141 книжний том [10, с. 66].

На початку ХХ ст. у Катеринославі діяло літературно-просвітницьке товариство ім. М. В. Гоголя, члени якого організовували недільні школи, вечірні курси та народні читання. На курси приймали всіх бажаючих, віком від 16 років, незалежно від походження і віросповідання. Серед членів даного товариства була велика кількість представників дворянського стану. Найбільш відомі й впливові – С. П. Бродницька, Я. Г. Гололобов, А. М. Родзянко, які матеріально підтримували товариство. Також меценатами були дворяни Е. К. Клінгерберг та І.М.Алексєєнко [13, с. 58].

Дворянство не тільки сприяло поширенню знань, а й докладало чимало зусиль для збереження культурної спадщини краю. Багато дворян колекціонували старожитності. На початку ХХ ст., коли в Катеринославі було відкрито Обласний музей ім. О. Поля, частина приватних колекцій стала основою новоствореного музею. Крім того, чимало представників дворянського стану увійшли до Ради музею: Г. П. Алексєєв, М. В. Родзянко, М. І. Миклашевський, П. В. Гладкий, Я. П. Новицький та ін. Вони не тільки регулярно поповнювали колекцію музею, а й виділяли значні кошти на його розвиток. Так, губернський предводитель дворянства Михайло Іллч Миклашевський посприяв тому, щоб дворянське зібрання пожертвувало кошти на спорудження будівлі музею. Серед меценатів слід згадати і В.П. Гегело, який виділив гроші для друкування творів Д.І.Яворницького, проведення археологічних розкопок, придбання нових експонатів для музею [6, с. 560].

Під час підготовки Археологічного з'їзду, який мав відбутися в Катеринославі у 1905 р., багато місцевих дворян дозволили проведення археологічних робіт у своїх маєтках. По завершенні розкопок вони зібралися в маєтку Ф. А. Шишкіна у Верхньодніпровському повіті й зібрали 336 крб на підтримку Катеринославського обласного музею. Серед них були С.С.Деконський і В. С. Деконський, Ф. А. Шишкін і Ф. Ф. Шишкін, А. П. Деконський, Л. А. Савченко, І. К. Абаза, Є. Г. Добровольський, М. М. Савенко та ін. [9, с. 55]. Уже під час Першої світової війни ідею створення краєзнавчого музею в Олександрівську (нині Запоріжжя) висунув Я. П. Новицький. Для цього він передав майбутньому музею частину своєї домашньої колекції, а згодом проводив археологічні розкопки для поповнення зібрання [2, с. 66].

Таким чином, представники дворянства Катеринославської губернії зробили вагомий внесок у розвиток культури та освіти регіону в модерний період. Їх діяльність у культурно-освітній царині була позначена активною благодійною діяльністю, підтримкою створення навчальних закладів, бібліотек і музеїв.

Бібліографічні посилання

1. **Абросимова С. В.** Благодійницька діяльність Е. К. Бродського (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) [Електронний ресурс] / С.В. Абросимова. – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/article0022.html>.
2. **Абросимова С. В.** З історії меценатства та колекціонерства на Катеринославщині (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) / С. В. Абросимова // Питання історії України: Історико-культурні аспекти: зб. наук. пр. – Д., 1993. – С. 64–71.

3. **Абросимова С. В.** Катеринославські дворяни Алексееви (за документами родинного архіву) / С.В. Абросимова // Південна Україна XVIII–XIX століття. – Запоріжжя, 2003. – Вип. 7. – С.126–140.
4. **Абросимова С. В.** Я.Г. Гололобов у культурно-громадському житті Катеринослава кінця XIX – початку XX ст. / С. В. Абросимова // «Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки». – Д., 2004. – Вип. 1. – С. 44–52.
5. **Бровко Б.** Зв'язки Я. П. Новицького з відомими діячами науки і культури / Б. Бровко, В.Кириченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. XIV. – С. 42–45.
6. Дніпропетровськ: Минуле і сучасне / А. К. Фоменко та ін. – Д.: ВАТ «Дніпрокнига», 2001. – 583 с.
7. **Константинова Ю. В.** Дворянство Південної України в другій половині XIX – на початку XX ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Юлія Василівна Константинова. – 2012. – С.12.
8. **Кочергін І.** Катеринославські дворяни в культурно-просвітницькому процесі у другій половині XIX – на початку XX ст. / І. Кочергін // Краєзнавство. – 2009. – № 1-2. – С. 210–216.
9. Летопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии / ред. А. Синявский. – Екатеринослав: Тип. Губернского Земства, 1915. – Вып. 10. – 385 с.
10. **Лучка Л. М.** Бібліотека катеринославського дворянина Г. П. Алексеева: історія приватної колекції / Л. М. Лучка // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр. – Д., 2005. – Вип. 4 – С. 63–71.
11. Отчет о деятельности общества попечительства о женском образовании в г. Екатеринославе за 1901 год. – Екатеринослав, 1901 – С. 158.
12. Отчет о деятельности общества попечительства о женском образовании в г. Екатеринославе за 1904 год. – Екатеринослав, 1904. – С. 173.
13. Отчет о деятельности родительского комитета при Мариинской женской гимназии за 1907/1908 учебный год. – Екатеринослав, 1908. – С. 133.

Надійшла до редколегії 15.12.2014